

Zdeněk Beran: Mír a násilí v kontextu proměn společenského řádu pozdně středověkých Čech. Habilitační práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně – Filozofická fakulta – Katedra historie, Ústí nad Labem 2019. 323 nenormovaných stran (=cca 550 normostran).

Habilitační práce publikačně plodného a organizačně zdatného historika mě potěšila hned dvojnásobně. Předně vítám a oceňuji, že Zdeněk Beran nezvolil schůdnou cestu a o vědecko-pedagogický titul docent nežádá na domácí královéhradecké univerzitě, jejímž je odchovancem, nýbrž v Ústí. Tak by tomu mělo být i v jiných případech, jinak vědeckým a pedagogickým institucím hrozí sebereprodukce, zapouzdření a stagnace. Málokdy se také člověk setká s graduační prací, kterou by bylo možné předložit k úspěšné obhajobě hned ve třech oborech. Autor by se mohl stát nejen docentem českých dějin, ale také pomocných věd historických (konkrétně dějin správy) i dějin státu a práva. To samo o sobě svědčí o jeho mimořádném badatelském i vědomostním zázemí a rovněž o interdisciplinárním přístupu, často na různých fórech halasně deklarovaném, ale málokdy skutečně uplatňovaném ve vědecké praxi.

Předložený text do značné míry zúročuje bádání nad tématem, jemuž se Beran věnoval již ve své magisterské diplomové práci (*Čáslavský landfrýd 1440 – 1453*, Univerzita Hradec Králové 2008), poté v disertaci (*Boleslavský landfrýd 1440-1453. Krajský landfrýdní spolek v pohusitských Čechách*, České Budějovice – Hradec Králové, Veduta - UHK 2012) a zároveň v celé řadě dílčích studií, totiž problematikou landfrýdů v pozdně středověkých Čechách. Je to doklad zřetelného vědeckého zaměření, nikoliv rozpačitého točení se v kruhu, protože habilitant svůj záběr postupně rozšiřoval, nejprve na landfrýdní spolky v zemích Koruny české (knižní monografie *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*, České Budějovice – Hradec Králové, Veduta - UHK 2014) a posléze na téměř celý střeoevropský prostor, čímž jeho výzkum nabyl výrazně komparativní charakter. Mohu to potvrdit, protože jsem na řadu jeho prací psal oponentské a lektorské posudky, ba vzpomínám si, s jakým zájmem jsem si četl jeho první původní studii publikovanou ve Východočeských listech historických (25, 2008, s. 79-103). Kromě toho se habilitant věnoval i jiným pozdně středověkým záležitostem, napsal například zajímavou knihu o pánech z Michalovic (*Poslední páni z Michalovic*, České Budějovice – Hradec Králové, Veduta - UHK 2010) a podílel se redakčně i autorsky na kolektivní práci *Poděbradská éra v zemích České koruny* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2015). Bez nadsázky tak obsáhl celé dlouhé „husitské“ století, pojímané od konce 14. století až do nástupu Ferdinanda I. Habsburského. Zdeněk Beran tudíž, vzdor svému soustředění, rozhodně není historikem jednoho tématu.

I vlastní jádro Beranova habilitačního spisu tvoří rozsáhlé synteticko-analytické pojednání o genezi, charakteru a funkci českých pozdně středověkých landfrýdů, zasazené do širšího civilizačního rámce proměn, jimiž procházely

názory (české, střeoevropské, respektive západokřesťanské) středověké společnosti na žhavou i ožhavou problematiku míru a násilí. Přes všechny sémantické rozbory, jimiž autor své poznatky a vývody podkládá, se jeho optika pohybuje především v právněhistorických a správních mantinelech, čímž si vytvořil adekvátní prostot pro systémovou analýzu sledované otázky. Zamýšlel jsem se při čtení práce, proč zvolil obdobnou metodu jako moje manželka při sledování proměn vzdělávacího systému v 17. – 18. století a po čase jsem dospěl k hypotetickému, leč možná pravděpodobnému společnému jmenovateli. Zdeněk Beran vystudoval druhým oborem matematiku, má choť o studiu matematiky uvažovala a dodnes ji na vysoké úrovni ovládá. Analytické rozbory právních a správních systémů vyžadují důsledné logické myšlení jako nezbytnou podmínku k uchopení problému a vyvození adekvátních poznatků. V tomto směru je Beranova práce téměř příkladná.

I když kýžená stabilita, respektive harmonie (soulad, rovnováha) středověké společnosti spočívala na triádě *ordo* (řád) - *pax* (široce pojímaný mír) – *iustitia* (spravedlnost), odrážející nedosažitelnou harmonii vesmíru, stvořeného a řízeného nejvyšší nestvořenou skutečností (Bohem), zajímá habilitanta především *násilí*, jehož prostřednictvím byla zajišťována stabilita společenského systému, obecně pokládaného za odvěký a Bohem daný. Násilí přitom chápe ve vymezení postmoderních dekonstruktivistů a postrukturalistů jako sociální konstrukt, což mě zprvu poněkud zarazilo, protože násilí existuje v přírodě (i v lidské společnosti) samo o sobě, jako biologická danost. Až při hlubším soustředění jsem zjistil, že se tím míní násilí jako forma právní regulace společnosti, což je centrální výměr, s nímž habilitant pracuje. Bez nezbytné míry násilí, odpovídajícímu dosaženému civilizačnímu stupni, nebylo totiž možné zajistit *ordo* a *pax*, přičemž násilí používaly v obecném i vlastním zájmu nejen instituce, ale rovněž soukromé osoby.

V roztržitém středověkém právním systému tak existovala nezřetelná (rozmytá i propustná) hranice mezi legálním a nezákonným násilím, pochopitelná v situaci, kdy státní struktury byly slabé a exekutiva měla jen omezené možnosti k zjištění a postihu nezákonných forem jednání. Ve společnosti proto vcelku pochopitelně přežíval dávný zvyk domáhat se nápravy skutečných i domnělých křivd mimosoudní cestou. Odtud plynulo dvojaké postavení takzvaného *záští* (*Fehde*), často vyhlášeného veřejně formou *odpovědi*, a cíleně užívaného jak kolektivními orgány k zajištění bezpečnosti i k uplatnění práva na určitém teritoriu, tak sloužícího jako nástroj k prosazení skutečných i údajných (soukromo)právních nároků jednotlivců, respektive rodin, rodů a klanů (o genetické souvislosti záští s krevní mstou není pochyb). K tomu připočítejme otevřená nepřátelství, motivovaná ideově a politicky, tedy vyšším zřetelem, jak tomu bylo například v husitském období, kdy centrální moc absentovala, nebo byla oslabena (známé případy Jana Roháče z Dubé i desítky dalších). Jen toto kratičký a nutně schematický nástin ukazuje, jak pestrá byla realita a jak pro celý pozdní středověk bylo příznačné napětí mezi tendencí

zajišťovat bezpečí, mír i spravedlnost centrálně, respektive kolektivně, a snahou jednotlivců zjednat průchod právu i spravedlnosti mimo stávající systém, přičemž odpověď dodávala jejich činům (zdánlivě) přijatelné právní zdůvodnění. Tuto tenzi autor ve své práci na mnoha příkladech názorně dokládá a zároveň postihuje, jak obtížně ústřední orgány (panovník, zemské soudy, zemské sněmy, landfrýdy) nežádoucí jevy vytěsňovaly prostřednictvím zákonů, nařízení i následnou represí. Stěžejní kapitoly habilitačního spisu tento náročný proces detailně líčí a prostřednictvím precizních srovnávacích tabulek, založených na usneseních zemských sněmů, landfrýdních zápisech i na policejních řádech z let 1402 – 1533, názorně ilustrují.

Poučený a svým způsobem vzrušující je zvláště ucelený výklad, mapující proměnu ochrany zemského míru od vlády Karla IV. až po panování Ferdinanda I. Habsburského. Beran zde prokázal chvályhodný nadhled a v hutném analyticko-syntetickém záběru doložil, jak zájmy panovníka při zajišťování zemského míru zpočátku souzněly se zájmy královských měst v okrajových a nárazníkových územích státu (Chebsko, které ovšem bylo říšskou zástavou, Horní Lužice, Plzeňsko, Prácheňsko, Žatecko), takže Václav IV. potom mohl využít landfrýdů, formovaných v Čechách na krajském základě (na Moravě, jak známo, měly celozemský charakter) využít pro svou politiku a konkurovat vysoké šlechtě, která se bezpečnostní sféru snažilo kontrolovat prostřednictvím úřadu krajských popravců. Dodávám jen, že první zmínka o existenci plzeňského landfrýdu pochází už z roku 1407.

Klíčovou roli při zajištění zemského míru a regulaci násilí mělo sněmovní usnesení, jež bylo přijato v únoru 1402 a stíhalo delikt moci (vlastně násilné svépomoci), ať už zaštitěný odpovědí či nikoliv. Tímto usnesením se pak řídily bezpečnostní a soudní orgány v předrevolučních letech (na jeho základě nepochybně došlo k zásahu proti bojové družině Matěje Vůdce, jejímž členem byl Jan Žižka, který mimo jiné odpověděl Jindřichovi z Rožmberka) a jeho ohlas lze spatřovat i v označení Jana Roháče z Dubé jako zemského škůdce roku 1437 i v člancích východočeských landfrýdů z roku 1440. V revolučním čase, přeplněném válkami, se stěžejním hráčem na poli bezpečnosti staly víceméně regionálně ukotvené husitské svazy, které ovšem překračovaly krajské hranice, byť na katolické straně přetrval oslabený plzeňský landfrýd. V revoluční situaci nemohl být dost dobře respektován zákaz odpovědi, neboť „práva nešla“, takže dávný zvyk jako přípustný prostředek opět ožil a navzdory snaze jej znovu postavit mimo zákon (zmíněné zápisy východočeských landfrýdů z roku 1440, usnesení benešovského sněmu z roku 1473) přežíval hluboko do 16. století. Přitom pro účinnou regulaci násilí a jeho potírání ze strany ústředních orgánů byl zákaz odpovědi klíčový, neboť s ním souviselo omezení dalších deliktů, zejména takzvané moci. Jaké všechny zločiny pozdně středověké Čech trápily, ukazují cenné a pracné tabulky (s. 214-215 a 220-222), prozrazující, že k nejfrekventovanějším patřily krádeže, loupeže a přechovávání zločinců. Zastavil jsem se u této problematiky podrobněji, poněvadž jsem se ji dotkl

v knize o Žižkovi. Pod vlivem Beranových zjištění bych ale dnes formuloval některé své vývody jinak.

Bylo by nošením sov do Athén, kdybych zde detailně referoval o problematice českých, moravských a slezských landfrýdů, které zná autor jako nikdy jiný u nás. Příkladné jsou jeho komparace v rámci středoevropského vývoje let 1346 – 1547 s přesahy do Braniborska a Rakous, ale i exkursy, sledující regulaci záští v jiných evropských státech. Beranův rozhled po zahraniční literatuře a částečně i pramenech prokazuje svrchovaného znalce.

Dílčí výhrady však vyjadřují k jinak velmi zajímavým pojmoslovným analýzám. V první části práce autor podle mého mínění někdy chápal staročeská (ale i latinská a německá) označení téměř jako termíny v moderním slova smyslu. Tak tomu ale nebylo. Středověk si liboval ve výčtech slov, aby postihl pestrou a rozmanitou skutečnost pokud možno celistvě, právě proto, že přesně termíny v našem pojetí neznal. Odtud ony synonymické řady typu *války, neřád, nesnáze, bůře, boje*, rozmanitá pojmenování pro *landfrýdy*, ale třeba i snaha postihnout úplné složení společnosti adjektivy *staří, mladí, bohatí, chudí*. Naštěstí si v závěrečných pasážích autor tuto skutečnost uvědomil. Při definitivní redakci textu pro tisk by bylo třeba tuto okolnost zohlednit. Ze stejného soudku pochází i další drobná námitka. Slovo *rejsa*, respektive *Reise*, nemá jen pejorativní či negativní význam, bylo i hodnotově neutrálním označením vojenské výpravy.

Práce obsahuje též řadu barevných fotografií listin a listů, dokládajících Beranovu obeznámenost s originály pramenů, imponuje ovšem i obsáhlým seznamem pramenů a literatury, včetně zahraniční. Postrádám zde toliko Kavkovy práce o předhusitském krajském zřízení, souhrnně publikované v knize *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví* (Praha: Karolinum 2002, s. 289-335), Mezníkovu studii *Český zemský sněm za Václava IV.* (in: Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela I, Praha: Historický ústav 1994, s. 201-211), článek Miroslava Truce o krajských popravcích v téže publikaci (s. 191-199) i mé pojednání *Vzbúrenie, bůře, bůrka a husitská revoluce* (in: Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství, Praha: Filosofia 2013, s. 111-137).

Text má velmi dobrou jazykovou úroveň, je koncepční a v zásadě též proporční. Snad jen výklady o některých fenoménech, zvláště v 5. a v závěrečné kapitole, možná zbytečně podrobně opakují to, co již bylo řečeno výše. Zároveň se nemohu ubránit dojmu, že problematika míru, obsáhle sledovaná i českou historiografií (Amedeo Molnár, Josef Válka, Pavel Spunar, Miloslav Polívka i další) přichází v porovnání s násilím přece jen trochu zkrátka. Ale to vše jsou pouhé drobnosti. Celkově musím s uspokojením prohlásit, že Zdeněk Beran předložil průkopnickou, zralou a víceméně vyváženou práci, která nahradila starší pojednání (Bohuš Rieger) a zároveň zmapovala i časový úsek (léta 1346-1480), jemuž Karel Malý ve své knize *Trestní právo v Čechách v 15. – 16.*

století (Praha: Univerzita Karlova 1979) nevěnoval dostatečnou pozornost. Záslužně tak zacelil mezeru v dosavadních znalostech.

Závěr: Obsáhlá a vědecky objevná práce Zdeňka Berana splňuje všechny podmínky kladené na habilitační spis. Proto ji s plným vědomím doporučuji k obhajobě a následně jako podklad pro udělení vědecko-pedagogické hodnosti docent.

V Praze 25. února 2020

prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc.